

חשיבה לוגית תוביל אותך מנקודה אל"ף
לבי"ת. הדמיון יוביל אותך לכל מקום
אלברט איינשטיין

2

הבסיס לחיזוי שנת המאה לעצמאות ישראל

כדי לזהות תנאים גיאופוליטיים בינלאומיים ולוקאליים, וכן את העיקולים בהיסטוריה שהם מביאים עמם, אנו זקוקים למתודולוגיה כלשהי שתקפותה הוכחה ושאפשר להיות סמוכים ובטוחים שההיסקים שנסיק בעזרתה יהיו מהימנים דיים כדי לטעון שאכן אנו מזהים את ליבת המגמות ארוכות הטווח. אמנם יש מתודולוגיות רבות שתקפותן לטווחים קצרים טובה, אך כאן אנו זקוקים למתודולוגיה שמהימנות תוצריה ארוכי הטווח הוכחה במובהק, והבעיה היא שאין

אין הרבה מתודולוגיות
שמהימנותן ארוכת
הטווח הוכחה במובהק

הרבה מתודולוגיות מסוג זה בנמצא. ראשית, משום שחקר העתיד ארוך הטווח עדיין לא צבר ניסיון רב מוכח, אך בעיקר משום שמעטים מאוד הם חוקרי העתיד שנרתמו למשימה של פיתוח מתודולוגיות למטרות כה חמקמקות שבהן ידוע מראש כי

העיקולים שבאירועי ההיסטוריה רבים מכדי שיהיה אפשר לזהות בהם מגמות במהימנות גבוהה. חקר העתיד נאבק קשות ביובל השנים הראשונות שלו כדי לבסס את מעמדו האקדמי. לכן, נראה היה לחוקרים כי הדרך הבטוחה ביותר לבסס את תקפותן של שיטות המחקר שברשותם היא להתמקד בטווחים הקצרים שבין שנתיים עד חמש שנים. בבואנו לבחור מתודולוגיה למטרת הספר הזה אנחנו זקוקים אפוא לשיטה שבעזרתה נוכל להפליג רחוק בלי לפחד מכישלון צורב ודאי. כישלון במידה סבירה יהיה אפשר לסבול, ואם נשכיל ללמוד מהניתוח, גם

אם לא יהיה מושלם, אם נצא ותוכנה אחת בידינו, שכרנו בוודאי לא יהיה מבוטל. אם נצליח ולו רק לזהות מגמות ונפעל על פיהן, הנה מה טוב כי בסופו של דבר אין זה חשוב אם יתממשו המגמות במלואן, החשוב יותר הוא שיפור התנהלותנו בהווה.

אדגיש כבר בתחילת הדברים כי מטרת הספר הזה אינה לטעון שכך וכך יהיו פני העתיד. ההפך הוא הנכון, המטרה להמחיש כיצד בעזרת חשיבת עתיד שהיא ארוכת טווח אפשר להתנהל בבטחה גדולה יותר בדרך החתחתים של ההיסטוריה, ולו רק משום הערנות שהיא מוסיפה לתודעה ההיסטורית שלנו. חקר העתיד אינו הראשון לעסוק בסוגיות שבספר זה. ספרות מדעי המדינה גרושה בחומרים דומים. אלא שלעניות דעתי, הבעיה של רוב המתודולוגיות הקונבנציונליות במדעי המדינה היא עובדת היותן חסרות דמיון מפותל. הן בדרך כלל רואות בעננים חולפים מצב קבוע. הן נכשלות פעמים רבות בזיהוי הצטלבותם של כוחות גדולים מתחומים שונים, והן אינן מצליחות להסביר כיצד להצטלבויות אלה יש השפעה מכרעת על אירועים היסטוריים עתידיים. חוסר הדמיון הזה בולט בייחוד בעת שבה קצב התמורות מואץ כל כך ותכיפות העיקולים ההיסטוריים גוברת.

הבעיה של המתודולוגיות הקונבנציונליות במדעי המדינה היא שהן חסרות דמיון מפותל

משום כך, לפני שאתאר את הכוחות הטכנולוגיים, הדמוגרפיים והגיאוגרפיים הפועלים על האירועים במחצית הראשונה של המאה ה-21, חשוב שאבהיר את המתודולוגיה שבחרתי להשתמש בה כאן. אני מקווה שהקורא לא יקבל את דברי ברצינות יתרה כאשר אני מסיק כי לקראת 2048 למדינת ישראל תהיה ההזדמנות האמיתית לסיים את הסכסוך עם שכנותיה.

אני מתפלל שזה יהיה מוקדם הרבה יותר. אלא שאם מנתחים בעזרת המתודולוגיה שאני מבקש להשתמש בה את המגמות והכוחות הפועלים בזירה הבינלאומית, ההזדמנות האמיתית לפתור את הסכסוך תהיה בעת שכל העולם יחווה כנראה מלחמה בלתי-נמנעת בין מעצמות חדשות-ישנות. זו תהיה מלחמה מורכבת אבל תגבה מעט מאוד נפגעים בנפש, והיא

ההזדמנות האמיתית לפתור את הסכסוך בין ישראל לשכנותיה תהיה בעת שכל העולם כנראה יחווה מלחמה אחרת

תהיה חלון ההזדמנויות הגיאופוליטי של מדינת ישראל לחתום הסכם שלום אותנטי עם העולם המוסלמי, הסכם שיוכל להחזיק מעמד לפחות מאה שנה, אל תוך המאה ה-22. ייתכן שאם נהיה מודעים לקונטקסט ההיסטורי הזה, יוכל ההסכם להחזיק מעמד יותר ממאה שנה משום שיהיה אפשר להיטיב

לגבש את פרטיו בלי להשאיר הרבה סדקים קטנים שבתוכם ינבטו זרעי הצרות והפגעים של המאה ה-22.

המתודולוגיה שאני מציע כאן היא למעשה מטריצה המשלבת בין כמה

מטריצה המשלבת כמה מגמות יחד, בעיקר מגמות טכנולוגיות, גיאוגרפיות ודמוגרפיות	מגמות, בעיקר מגמות טכנולוגיות ודמוגרפיות. מומחים בשני התחומים הללו בדרך כלל אינם רגילים לתפור יחד את המגמות אשר לכאורה אין הרבה קשר ביניהן כדי לזהות לא פחות מאשר אירועים ביטחוניים ומדיניים. הדבק שחוקרי עתידים משתמשים בו כדי לכרוך בין מגמות מתחומים כה רחוקים אינו אלא מה שמכונה – התיאוריה של הטריטוריה.
--	---

תחילה אבהיר בהרחבה את כוונתי באומרי ה"דבק", אחר כך אתאר את המרכיבים שאני מבקש להצמיד זה לזה, ולבסוף אאגד הכול יחד, בתקווה שתמונת המגמות שיעצבו את ארבעת העשורים הבאים תתבהר ונוכל לדמיין ביתר קלות את שנת 2048, שבה ימלאו מאה שנה לעצמאות מדינת ישראל.

חידת הכוח המניע של האדם בהיסטוריה

מה מניע בני אדם להיות מעורבים בקרבות זכי דם ולהקריב את היקר להם מכול, את חייהם ואת חיי ילדיהם? התשובות לשאלה הזו מגוונות כמספר האנשים שעסקו בה. כבר בתחילת דברי ימי אדם הראשון בתנ"ך היא עלתה, ופרשנים שחקרו ודרשו מה היה הלך הנפש של קין שהביא אותו להרוג את הבל אחיו הציעו הסברים ומניעים שונים, החל במאבק על משאבים, דרך מאבק על בת זוג, על משלח יד (עובד אדמה או רועה צאן), וכלה במאבק בסוגיה מי יירש את חבל הארץ המשובח שבנמצא ושעוד יימצא.⁵

במאה ה-19 ובמאה ה-20 היו שהתחבטו בשאלה זו בחריפות ובכהילות משום

מקור הברבריות במלחמות	שהמין האנושי מצא עצמו שקוע עד צוואר בטבח אכזרי שמעולם לא נראה כמותו. טולסטוי היה הראשון שכתב על הסוגיה בכאב גדול. הוא לא ניסה לעטוף אותה ברומנטיקה כלשהי של גבורה ואידיאולוגיה. בתארו את הטרגיות שבמהפכה הצרפתית, ⁶ עסק לאמיתו של דבר במקורותיה של הברבריות במלחמות, בכוחה של אידיאולוגיה המניעה המונים לשוב אלי קרב, לכפוף עצמם למנהיג זה או אחר, ופעם אחר פעם לרדת לשפל המדרגה המוסרי. ההסבר שלו הוא שאין הסבר או שעדיין לא הגענו אפילו לשלב שבו אפשר לשאול את השאלות נכוחה כדי להתחיל להציע הסברים. הוא מעיד
--------------------------	--

על העובדה שברוב המקרים האדם פשוט דוהר בהיסטוריה מבולבל ומפוחד. אינו מוצא פנאי להשתהות לרגע קל על המתרחש או לתהות מעט על עברו שזה לא מכבר חלף הלך לו – והוא טובח ברעהו. אחר כך הוא מפסיק להפוגת-מה בעוד

מסות של אנשים נעות הלאה על פני מישורים והרים, ואז שוב חוזר הוא לטבוח כגודל אותן המסות. כך לדידו רודפים האירועים בזה אחר זה בלי שלאיש תהיה היכולת להבין את הקשר שיש לאדם עם ההיסטוריה. מדי פעם, כך הוא אומר, אנחנו נותנים הסברים דחוקים ותולים את הסיבות להתנהגות זו

האדם פשוט דוהר בהיסטוריה מבולבל ומפוחד וטובח בכל הבא ליד כל עוד רוחו בו

בעונג שהיא מביאה למנהיגים, במטרות מדיניות ואסטרטגיות נעלות שהמומחים שלנו מזהים, באידיאולוגיות שאנשים שיוו ברוחם שטוב להרוג ולהיהרג עבורן, ועוד כהנה וכהנה סיבות. אבל האדם באמת לא מבין, בינו לבינו, מה מניע אותו לטבוח ומה המשמעות של הגרזן הזה שבידו? ברומן ההיסטורי הארוך ביותר שאי פעם נכתב הוא תוהה, האם הסיבות שאנו מעלים אינן אלא הדרך שלנו לארגן משהו גדול שחומק מאיתנו בעודו משפיע על הקיום שלנו בעוצמות כה רבות? ואם אנו לא מבינים אזי אין לנו גם כל דרך לצפות מתי נטבח ומי תורו להיות מתחת לגרזן.

יוצרת שעסקה לאחרונה בסוגיה זו היא תרז דלפש.⁷ ברב-המכר שלה, המאה הברברית, מביעה דלפש את אמונתה שהמאה ה-21 לא תהיה שונה מההיסטוריה

עד כה. בהיותה מנהלת לעניינים אסטרטגיים בוועדה הצרפתית לאנרגיה אטומית, היא כנראה יודעת משהו בענייני הגרזנים המודרניים שיש בידי המין האנושי במאה ה-21. לטעמה אנחנו לחלוטין לא מבינים את יחסינו עם ההיסטוריה, שהיא למעשה

המאה ה-21 לא תהיה שונה מההיסטוריה עד כה

בלתי-ניתנת לחיזוי. הדבר מסביר, היא מטעימה, את משיכתם של אנשי השירות הדיפלומטי באשר הם למה שמכונה בלשונם "יציבות", מילת מפתח ביחסים בינלאומיים, בייחוד בתקופה שבה אירועים מתגלגלים מעוררים אימה מפני הבלתי-צפוי.

אבל גם היא מודה כי אף על פי שהחידה ההיסטורית הזו עדיין חמקמקה עבורנו, ההכרה בעובדת קיומה חשובה כשלעצמה. לדעתה אם האנושות לא תשאל את השאלות על משמעות קיומה בהיסטוריה ולא תקבל עליה את האחריות לדרך שבה ההיסטוריה מתפתחת, היא תאבד את אחת המטרות העילאיות שלה.

אם האנושות לא תשאל את שאלת משמעות קיומה בהיסטוריה, היא תאבד את אחת המטרות העילאיות שלה

הקצב והמורכבות
שנגלית באירועים
יוצרים תחושה מעיקה
שהאדם איבד לחלוטין
את היכולת להבין את
המתרחש סביבו

בתחילת המאה ה-21 מקבלת החידה הזו עוצמה חדשה. הקצב שבו מתגלעים האירועים, ההיקפים שלהם והמורכבות שנגלית בהם יוצרים תחושה מעיקה, תחושה שהאדם איבד לחלוטין את היכולת להבין את המתרחש סביבו. הכול נראה בעיניו סבוך ומורכב ונוגע בכל דבר. דלפש חוששת ממה שמבוכה יתרה זו עלולה לייצר במאה ה-21, והיא מפרטת ללא מעצורים את עוצמות הברבריות שככל הנראה יפעיל אז המין האנושי. היא מזהירה מפני הברוטליות שתירשם במאה הזו בהיסטוריית האדם, בעיקר בגלל אופי הגרזנים החדשים שיש ברשותו.

מענה חלקי לחידת ההיסטוריה

איני נמנה עם המאמינים בגישה זו, שלפיה אין משמעות להיסטוריה או שאין אנו בשלים להבין את המסר הטמון בדברי ימי האדם. כחוקר עתידים אני מתקשה לקבל את מסקנותיהם של הוגים כמו טולסטוי ודלפש בלא להציע

אינו מבינים את הסדר
שיש בהיסטוריה אך
שומה עלינו לגלות את
דפוסיו

מענה הולם. לעניות דעתי יש בדינו די מידע כדי להציע תיאוריות היכולות להבהיר דפוסים בהתנהלותנו בהיסטוריה. ייתכן שעדיין איננו בשלים להבין את משמעות הדפוסים שאנו מזהים, אך לפחות נוכל לצפות מראש במהימנות נאותה חלק מהתנהלותנו, ואולי (רק אולי) גם נוכל להשפיע עליה בהתאם.

נכון, יש המרחיקים לכת וגורסים, על בסיס תיאוריית הרנדומליות⁸, שרוב הדפוסים שאנו מזהים אינם אלא תבניות מקריות שהמרחק בינן לבין חקר האמת רב. על אף ההסכמה העקרונית לטענה שלא בכל דפוס שאנו מזהים יש אמת, בכל זאת אני מניח שאם דפוס שזיהינו חוזר על עצמו שוב ושוב הוא כבר לא ימצא בקטגוריית הרנדומליות. אך אין זה המקום להרחיב את הדיון בסוגיה זו, היא זקוקה לבחינה מדוקדקת של קשריה עם חקר העתיד, ואני מניח שרבים עוד יעסקו בה.

אחרים טוענים⁹ כי קצב השינויים המואץ הסיט את ההיסטוריה ממסלולה ומדפוסי המוכרים. משום כך יש שיסיקו כי תכיפות השינויים הלא-נורמלית מוציאה בהכרח את חקר העתיד משיווי משקלו וכי אין כל אפשרות לחזות

קצב השינויים אינו
מסיט את מהימנות
הדפוסים

תהליכים היסטוריים בתקופות כלשהי בימים אלה. אף שאני מסכים כי לקצב השינויים יש השפעה על תקופות הניבוי של המתודולוגיות שברשותנו, איני מוצא שהם מסיטים ומבטלים לחלוטין את שיעורי מהימנותן. לכל היותר יכול הקצב המואץ של

שינויים לזרו תהליכים אבל לא לבטלם. יתרה מזו, העובדה שהתמורות מואצות בקצב גדול רק יכולה לחזק את הצורך שלנו לבקש להבין את המגמות. היא מעגנת עוד יותר את הדחיפות שלנו לזהות וקטורים של דפוסים בודענו שמה שמבשיל במהלך תקופה ארוכה, יהיה בשל בקרוב. מבחינה זו מקבל חקר העתיד דחיפות יתרה, דווקא משום שלוחות הזמנים של התהליכים מצטמצמים.

אם בדפוסים עסקינן, הרי בשנים האחרונות הציעו חוקרים שונים כמה תיאוריות שבעזרתן ניסו להסביר את הכוחות שפעלו על מדינות במאה ה-20 והשפיעו על החלטותיהן אם לצאת למלחמה או לחתום הסכמים עם בעלות ברית. יש אשר הציעו תיאוריות בתורת המשחקים¹⁰ כדי לזהות דפוסי התנהגות של מנהיגים והמונים והתילו אותם לעתיד, ויש אשר נרתמו לזהות דפוסים חוזרים בגורלן של טריטוריות.¹¹ בניגוד לתיאוריות בתורת המשחקים, התיאוריות הטריטוריאליות¹² אינן עוסקות במניעים של הפרט לשוב אלי קרב או להפגין בהפגנות רחוב אלימות למען שלום, אלא במניעים של מנהיגי המדינות במתכונתן החדשה, קרי מדינת הלאום המודרנית, לשאוף לכריתות תרבותיות, כלכליות וביטחוניות או לחלופין להילחם ולחרחר ריב ומדון. בחרתי להתמקד בספר זה בתיאוריות המזהות דפוסים חוזרים בהתנהגות טריטוריאליית ולא בתיאוריות מתורת המשחקים, משום שלעניות דעתי הקורא הישראלי פחות מודע להן ויש בהן כדי לחדד פנים בסכסוך האיזורי שנעלמו מעיני רבים מאיתנו, וגם משום שלא מצאתי בספרות תימוכין למהימנות התיאוריות הללו בזיהוי מגמות ארוכות טווח.

בשונה מהתיאוריות בתורת המשחקים, התיאוריות הטריטוריאלייות, אשר קיבלו תוקף לא מבוטל, מדגישות דווקא את ההשפעה שיש הן לקווים הגיאוגרפיים המעצבים את גבולות המדינה והן לקווי המתאר הטופוגרפיים שבתוך גבולות המדינה – על עתידה. לא כלכלתה של מדינה, לא ערכיה, לא המרקם האתני של תושביה ולא הדת המאפיינת אותה הם המשאירים חותם על עתידה. לפי התיאוריות הללו¹³ האינטרפרטציה שמדינה נותנת לתוואי הקרקע שברביבונותה, קנה המידה שבעזרתו אומדים תושביה את הנוף שהם שוהים בו, מידת הזרימה המאפיינת את קווי המתאר הטופוגרפיים של שטחי המחיה

תוואי הקרקע, קנה המידה ומידת הזרימה המאפיינת את קווי המתאר הם אשר מעצבים את עתיד המלחמות ואת המצב הכלכלי של מדינות

העיקריים שהתושבים מרוכזים בהם, ומידת הפרקטיות בעיצוב צורות מחיה ומבנים חברתיים חדשים על פני קווי המתאר הללו – הם אשר מעצבים את הבנת תושביה מהו כוח והם אשר מובילים אותם בהכרח למלחמות אשר יעצבו את עתידם החברתי, התרבותי והכלכלי.

היסודות של התיאוריות הטריטוריאליזם הללו דורשים הרחבה. להלן אתאר תחילה את עיקרי הרציונל העומד מאחוריהן, ורק אחר כך אתאר את התיאוריה הספציפית שבה בחרתי, והיא שתשמש אותי בספר הזה במטרה להבהיר את עתידה של מדינת ישראל לקראת אמצע המאה ה-21. כך אקל על הקורא להבין בהמשך את הדבק אשר בעזרתו אקשור את המגמות העיקריות של המאה ה-21 הפועלות מתחת לפני השטח, בעיקר את המגמות הטכנולוגיות והדמוגרפיות המאפיינות אותה.

שאלה של גיאוגרפיה

מקובל כיום לומר כי תרבויות נוטות להגדיר עצמן בטריטוריה ספציפית מפני שהן מונעות על ידי הצורך הרחוק שלהן לספק למעגלים "פנימיים" של קהילותיהן ביטחון מפני סכנות "חיצוניות". עד לא מכבר היו סוגיות טריטוריאליזם נלמדות כתחומי משנה פשוטים בדיסציפלינות אקדמיות שונות. הן נלמדו, למשל, כחלק מסוגיות רחבות יותר של החוק הבינלאומי, כמשתנים המעצבים זהות קולקטיבית באנתרופולוגיה, או כאמצעים המקדמים פרטיות בסוציולוגיה או ביטחון רגשי בפסיכולוגיה. אלא שהתיאוריות המתחדשות העוסקות במשמעות הטריטוריה לחייו של הפרט ושל הכלל הן מעבר לגישות הפשוטות שהורגלנו בהן בסוף המאה ה-20. התיאוריות המתחדשות יונקות את הרציונל שלהן מהגדרת המילה טריטוריה גופא.

המילה "טרה" (*terra*), פירושה המילוני ארץ, אדמה, הזנה, מחיה. היא לרוב משדרת תחושה של תמיכה, נשיאה וקיימות שמידת איתנותן נצחית. אלא שמילון אוקספורד מוסיף לה משמעות נוספת וטוען גם לאפשרות גזירתה מהצורה *terrere*, שהוראתה מורא, אימה או השלטת טרור וחלחלה (*terrorize*).

ייתכן ששתי ההגדרות המתחרות הללו מלמדות על משמעות עמוקה יותר הטבועה במהות של כל טריטוריה. ייתכן שגזירת גורל היא שעם כל חלקת אדמה שאדם כובש לעצמו הוא מקבל איתה יחד, כרוכים באגודה אחת, משאב לתמיכה, למחיה ולמזון אבל גם מקור לפחד ולאימות.¹⁴

החוקרים החדשים¹⁵ הבוחנים את סוגיות הטריטוריה מכנים את ההכרה ברואליות הזו הטבועה בהן "ריאליזם מחודש". הם קוראים לאבק את כתבי ההוגים הוויקטוריאנים ממדפי הספרות מפני שאלה השכילו להבין את העולם הפיזי טוב מכולנו ומהם כדאי ללמוד כיצד ייראו ההתגוששויות הגיאופוליטיות של המאה ה-21. לדבריהם,

אנשים ורעיונות אמנם משפיעים על אירועים, אך הגיאוגרפיה, אפשר לומר באמירה גורפת, יוצרת וקובעת אותם, ובניגוד גמור לדעה המקובלת, היא שבסופו של דבר

אנשים ורעיונות משפיעים על אירועים. אך גיאוגרפיה קובעת אותם

תעצב ותכונן אותם במאה ה-21 אף יותר משכוננה אירועים בכל זמן אחר. המשמעות של הריאליזם המחודש היא שיחסים בינלאומיים נשלטים על ידי מציאות עגומה ומצומצמת בהרבה מזו המושלת בענייני הפנים של מדינות. כלומר, שסדר טריטוריאלי חשוב יותר מחירות משום שחירות נעשית חשובה רק לאחר שהסדר בא על כנו, וחשוב יותר להתמקד במה שמפריד בין העמים מלהתמקד במה שמאחד אותם. הריאליזם המחודש נסב אפוא סביב ההכרה הכואבת שהגיאוגרפיה של העמים היא כה דטרמיניסטית שאין יכול לה וקורא לכולנו לנער את התיאוריות שלנו על משמעות המרחב בחיינו,¹⁶ להכיר בכוחות שיש לטריטוריה עלינו, על התרבות, על המסורת ועל ההיסטוריה של כל אחד מאיתנו, ולבחון "מי בעתיד יוכל לעשות מה ולמי". להשקפתם של דוברי הזרם הזה, אולי כך נוכל להתנהל בזהירות רבה יותר ולהציל את עצמנו מגורלנו.

הריאליזם החדש קורא להכיר בכוחות שיש לטריטוריה על התרבות, המסורת וההיסטוריה של כל אחד מאיתנו

למעשה, מבחינת הריאליזם המחודש, תחזור הגיאוגרפיה במאה ה-21 לבקש את נקמתה על שקברו אותה זה לא מכבר ותדרוף את אלה המאמינים שהגלובליזציה ביטלה את חשיבותם של תוואי הקרקע ושל הגבול "המלאכותי" שסימן האדם על פני האדמה. לפני שמדעי המדינה היו לדיסציפלינה מדעית במאה ה-18 וה-19 זכתה המילה גיאוגרפיה להערכה ולכבוד שהיא ראויה להם. סוגיות פוליטיות, כלכליות ותרבותיות נלמדו בצמוד ובמהודק למפות גיאוגרפיות. משום כך, בתקופה הוויקטוריאנית, ערבות והרים, והאנשים שנולדו וגדלו בשטחם, היו המציאות החשובה ביותר, ורק אחריה באו הרעיונות, מרוממים ככל שיהיו.

גיאוגרפיה היתה מילה מוערכת וכולם חלקו לה כבוד

יש שיטענו כי הגלובליזציה עומדת מנגד לריאליזם מחודש זה. לעניות דעתי הגלובליזציה גופא מחזקת אותו. נכון שאמצעי התקשורת המגוונים והמיזוגים הכלכליים מחלישים מדינות רבות, אך במקום שיחשפו עולם אחיד הם חושפים עולם המורכב מאזורים קטנים ועצבניים, שבהם קבוצות מקומיות בעלות זהויות אתניות ודתיות שונות פועלות ביחס הדוק וישיר עם תנאי הקרקע. את הקבוצות הקטנות הללו אפשר להיטיב להכיר בעיקר על סמך היחס בינן לבין המתאר הגיאוגרפי שהן חיות בו. יתרה מזו, התהפוכות שבאות בעקבות משבר כלכלי רק מגבירות את הרלוונטיות של אותו מתאר. התהפוכות בסך הכול מחלישות את הסדר החברתי ואת התרבות שאינה אלא מעשה ידי אדם, ומשאירות את הגבולות הטבעיים כפקטור מרסן או מדרבן יחיד.

למה הדבר דומה? לאותם סדקים על פני קרום כדור הארץ הידועים כלוחות טקטוניים המכתיבים את רעידות האדמה, אלה שהיו ואלה שעתידות להתרחש. כך גם בענייני יחסים בין קבוצות של אנשים. תוואי הקרקע הגיאוגרפי יגדיר את אי-היציבות המדינית ואת סכסוכי הגבולות ביניהן בעתיד בהיגיון הדומה להיגיון של סדקים בלוחות טקטוניים.

עם זאת, אין לומר שמי שמקבל את הגיאוגרפיה ככוח שלא ניתן לפיוס, למעשה מקבל על עצמו דטרמיניזם פטלי. ההפך הוא הנכון, הכרה זו יכולה לשמש את האדם של המאה ה-21 לקבל את חירותו בצניעות ובצידוק דין גדולים יותר. כך גם אנו בספר זה ננסה לחזור לגיאוגרפיה ולטופוגרפיה של האזור שמדינת ישראל שוכנת בו כדי להבין את מרקם תוואי הקרקע המיוחד לה ואת הסדקים ואת הרום המאפיינים אותה, שבוודאי יגדירו את אי-היציבות הצפויה לה ואת בעלות הברית העתידיות שלה. אבל, לפני כן, בלי לסקור קודם כול, אף אם בקצרה, את ההיסטוריה של הגישה הגיאוגרפית במאה האחרונה לא יהיה אפשר לגשת לתאר את המתודולוגיה הספציפית שבחרתי בשביל לנסח את התחזית שבספר זה ביתר פירוט.

הכרה בכוחה של גיאוגרפיה יכולה לשמש את האדם לקבל את חירותו בצניעות ובצידוק דין גדולים יותר

מקור התיאוריה הגיאוגרפית

כדי להבין מה יש בתוואים הגיאוגרפיים שמסוגל לעצב את כיוון התפתחותה של מדינת ישראל בעתיד, יש לשוב אל ההוגים שיכולים, אני מניח, לקומם כל ליברל והומניסט בתחילת המאה ה-21. אני מציע בכל זאת להקשיב בקשב רב לאבות הגישה הגיאוגרפית. בהמשך תהיה ההזדמנות לפרט כיצד החשיבה הזו רלוונטית כאמור גם למדינת ישראל בפתחה של המאה ה-21.

הגישה הגיאוגרפית מסוגלת להרגיז כל ליברל והומניסט בתחילת המאה ה-21

אחד מהוגים אלה הוא ההיסטוריון הצרפתי פרננד ברודל (Fernand Braudel),

שפרסם ב-1949 ספר על המזרח התיכון.¹⁷ ברודל חיבר בין דמוגרפיה לבין סביבה טבעית כדי להבין תהליכים היסטוריים והביא בכך את הגיאוגרפיה למעמד היאה לה. לתפיסתו תנאי נוף טבעיים קבועים מעצבים מגמות היסטוריות מאריכות ימים אשר גוזרות מראש אירועים פוליטיים ומלחמות אזוריות. אחת מטענותיו, למשל, היתה כי אדמת הזיבורית והחולות הנודדים המאפיינים באופן כללי את המזרח התיכון, בשילוב עם מזג אוויר

תנאי נוף טבעיים קבועים מעצבים מגמות היסטוריות מאריכות ימים אשר גוזרות מראש אירועים פוליטיים ומלחמות אזוריות

המבטיח עונות בצורת תכופות, המריצו את מסעות הכיבוש של הרומאים והיוונים באזור הזה בתקופה הקדומה. במילים אחרות, אנו מוליכים את עצמנו שולל בעצם האמונה שיש בידנו האפשרות לשלוט בגורלנו. מבחינה זו, אין ספק שברודל יכול לתרום לנו להבין אחרת ואולי גם טוב יותר את ההשלכות שיהיו להתחממות כדור הארץ, לנסיגת מעטפות הקרח בקטבים ולצמצום במקורות אנרגיה ומים, על האדם ועל מלחמותיו במאה ה-21. אך אין זה המקום להרחיב על כך.

אלפרד מהאן (Alfred Thayer Mahan), הוגה נוסף שנמנה עם אבות הגישה, ורב-חובל בצי האמריקני, חי בשלהי המאה ה-19 וכתב ספר העוסק בהשלכות הכוח הימי על ההיסטוריה.¹⁸ מהאן הגדיר את הים כ"הרחבה הגדולה" או אם תרצו כ"גן השעשועים" של הציוויליזציה וראה בו את המשתנה המכריע במאבקים פוליטיים גלובליים. זה היה האיש אשר בשנת 1902 טבע את המונח "המזרח התיכון" כדי לציין את האזור שבין חצי האי ערב (אשר כלל אז את ערב הסעודית, תימן, עומן, איחוד האמירויות הערביות, קטאר, בחריין וכווית) לבין הודו.

האוקיינוס ההודי והאוקיינוס השקט הם הציר המרכזי של הגורל הגיאופוליטי הגלובלי

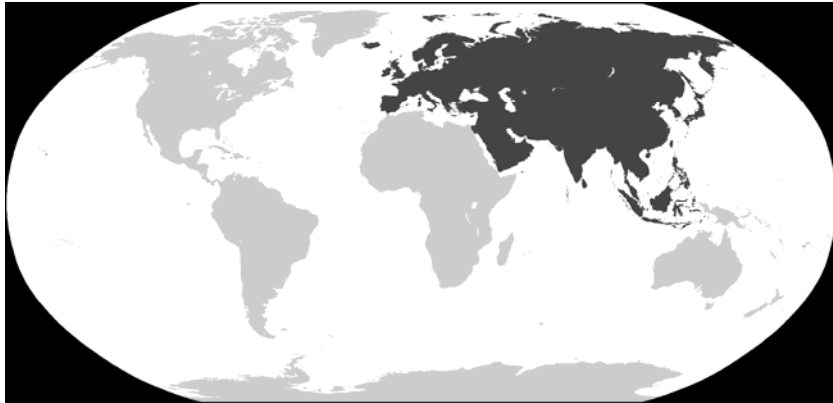
לטענתו האוקיינוס ההודי והאוקיינוס השקט הם הציר המרכזי של הגורל הגיאופוליטי הגלובלי מאחר שהם מאפשרים למעצמה ימית להפעיל את השפעתה על כל שולי אירואסיה (מושג המאחד את שתי היבשות אירופה ואסיה) ובכך להשפיע על המתרחש גם עמוק במרכז אסיה. מבחינה זו עקרונותיו של מהאן יכולים גם היום לעזור להבין מדוע האוקיינוס ההודי יהיה הליבה של התחרות הגיאופוליטית במאה ה-21. אולי זה מסביר מדוע יוצא ספרו במהדורות חדשות השכם והערב ונקרא לרוב על ידי אסטרטגים סינים והודים.

בדומה למהאן, גם האסטרטג ההולנדי ניקולס ספייקמן (Nicholas Spykman) ראה, לפני מלחמת העולם השנייה, בחופי הים של האוקיינוס ההודי והאוקיינוס השקט את המפתח להשפעה על אירואסיה ואת האמצעי הטבעי לפקוח עין בוחנת על כוחות הקרקע של רוסיה.¹⁹ לפני שהלך לעולמו בשנת 1943, כשאררה"ב עדיין לחמה ביפן, חזה את עלייתה של סין ואת הצורך של ארה"ב להגן על יפן, צורך שעלה שנים אחרי מלחמת העולם השנייה.

האדם, לא הטבע, הוא אשר בדרך כלל יזום, אבל הטבע, ולא האדם, הוא אשר במידה רבה קובע

גם כשאררה"ב לחמה כדי לשחרר את אירופה, הוא צפה כיצד אחרי המלחמה תשאף אירופה לאיחוד המדינות שבמערבה והזהיר שהדבר לא יביא נחת לארה"ב. מדהים להיווכח במהימנות ראיית הנולד של הדטרמיניזם הגיאוגרפי שבעים שנה אחר אותה המלחמה.

החוקר החשוב ביותר הנחשב לעמוד התווך של אבות הריאליזם הגיאוגרפי הוא מקינדר (Halford Mackinder). אחרי שפרסם מאמר אחד בלבד, שנכתב תחילה כהרצאה בשנת 1904,²⁰ הוא נעשה לציר מרכזי בין הוגי הגישה הגיאוגרפית דאז, ובימינו הוא נחשב בר סמכא בולט עבור חוקרי עתידים בכואם לנתח מאבקים עתידיים. באותו מאמר סיכם את הגישה בהינף קולמוס אחד וטבע מטבע לשון חד: "האדם, לא הטבע, הוא אשר בדרך כלל יוזם, אבל הטבע, ולא האדם, הוא אשר במידה רבה קובע". (Man and not nature initiates, but nature in large measure controls).

תמונה 1. אירואסיה

התזה שלו היתה שרוסיה, מזרח אירופה ומרכז אסיה, אלה הצירים שסביבם נסב גורלן של האימפריות. מאוחר יותר הוא אמר על אירואסיה שהיא "ליבת" ההיסטוריה האנושית בכללה. הוא מצא שמסביב לליבה זו נמצאים שוליהם של ארבעה אזורים אשר לא בכדי הם ערשן של ארבע הדתות הגדולות בהיסטוריה. לפי מקינדר גם דתות הן בסך הכול פונקציות גיאוגרפיות, וכך הוא מתאר: יש שני אזורים שוליים שהם אזורים מונסון: האחד, ממזרח ופונה באופן כללי לעבר האוקיינוס השקט, שם ערש הדת הבודהיסטית. השני, מדרום אל מול פני האוקיינוס ההודי, שם ערש הדת ההינדית. אזור השוליים השלישי הוא אירופה, המוקפת ממערב על ידי האוקיינוס האטלנטי ומצפונה על ידי ערבות קרח, שם בית הדת הנוצרית. אך אזור השוליים הרביעי והרגיש ביותר אינו אלא המזרח התיכון, שם ערש הדת האסלאמית, ערש הדת הנוצרית, ערש הדת היהודית,

גם דתות אינן אלא פונקציות גיאוגרפיות

וכמו כדי לסבך עוד יותר, הוא הופך להיות שוב לביתה העיקרי של הדת היהודית מאמצע המאה ה-20.

התבליט הטופוגרפי של אירואסיה, והאירועים הפועלים בה בתחילת המאה ה-20 היו ההשראה של מקינדר למשפט הפותח של דבריו: כשיבואו ההיסטוריונים בעתיד הרחוק לבחון את מקבץ המאות שבהן אנו חולפים עתה ויביטו בהן ביעף, כפי שאנו עושים כיום לשושלות המצרים הקדמונים, ייתכן מאוד שיתארו את 400 השנים עד לשנת 1900 (השנים שבהן הוא כותב את הדברים) כתקופה הקולומביאנית בהיסטוריה (על שם תקופת הגילויים שקולומבוס החל בה).

מקינדר טוען למעשה שהנצרות של ימי הביניים, אשר פעלה בתוך אזור צר,

הרגישה מאוימת מפני כוחות ברבריים חיצוניים ולכן שאפה להתפשט דרך אוקיינוסים לטריטוריות חדשות. תהליך התפשטות זה רשום בהיסטוריה כתקופה הקולומביאנית או כתקופת הגילויים הגדולה. הוא מסביר שהחל מתחילת המאה

כל פיצוץ של כוחות חברתיים מקומיים ידהד בעוצמה מצד אל צד על פני תבל

ה-20 מרגישות הדתות שוב מאוימות, אלא שהפעם אין להן לאן להתפשט ולאן לכרוח כי העולם נהיה מערכת גלובלית סגורה וקטנה. במצב זה כל פיצוץ של כוחות חברתיים מקומיים, במקום שיתפזר במרחבים גיאוגרפיים חדשים ובלתי-ידועים הוא מהדהד בעוצמה מצד אל צד על פני תבל. ההשלכות יהיו שכל חלקיק חלש באורגניזם הכלכלי והפוליטי שבעולם בהכרח יתנפץ לרסיסים. בהבינו שלא נותרו מרחבים חדשים שהאימפריות האירופיות יוכלו להמשיך להתפשט לכיוונם, הוא צפה שהקונפליקטים שהן יחוללו יהיו בהחלט גלובליים. בשורה התחתונה חזה מקינדר, אף אם במעורפל, את היקפן של שתי מלחמות העולם.

מקינדר ראה בהיסטוריה של אירופה סיפור משנה בלבד לסיפורה של אסיה. אירופה, הוא אומר, נעשתה לתופעה תרבותית רק בגלל הגיאוגרפיה

שלה, שאינה אלא מערך מסובך של הרים, גיאיות וחצאי איים התחומים בקרח מצפון, באוקיינוס ממערב, בים התיכון ובמדבר הסהרה מדרום, ובערבות רוסיה, השוממות, העצומות והקרות, ממזרח. לתוך תחום סגור זה של נוף קשה למעבר

ההיסטוריה של אירופה אינה אלא סיפור משנה בלבד לזה של אסיה

היגרו קבוצות פולשים של נוודים אסיאתים שבאו מערבות חשופות והתפרשו שם על פני השטח. האיחוד של שבטים פרנקים, גותים ורומאים-פרובינציאליים נגד הפולשים הללו יצר את הבסיס לצרפת המודרנית. בדומה לצרפת, גם כוחות אירופיים אחרים צמחו, או לפחות הבשילו, דרך מפגשיהם

עם נוודים אסיאתים. למשל, נהוג להניח שיחסם הרע של הסוּזוקים הטורקים כלפי הצליינים הנוצרים בירושלים הוא אשר הניע את הצלבנים. משום כך, תלה מקינדר את תחילת ההיסטוריה המודרנית של אירופה, כישות אחת, בתקופה הצלבנית.

בה בעת, רוסיה, אשר ערכות גדולות של יערות הגנו עליה מפני השתוללות של אורחים לא רצויים, בכל זאת נפלה שדודה במאה ה-13 בידי ערב-רב מונגולי. פולשים אלה השמידו מכל הבא ליד ואחר כך שינו את פניה ואופייה של רוסיה. אבל מאחר שרוב אירופה לא ידעה שמד והרס דומים לאלה שחוותה רוסיה, היא יכלה לצוץ כחוד החנית בפוליטיקה העולמית, ואילו רוסיה,

רוסיה תהיה רדופה
לנצח בצורך להתפשט
ולכבוש עוד שטחים
אשר אולי יגנו עליה
מפני פולשים עתידיים

על שום שנהייתה כפי שנהייתה, לא הורשתה להשתתף ברנסנס האירופי. וכך היה שבתודעת תושבי האימפריה הגדולה הזו – בעלת הערכות הרחבות מני ים, אשר לה רק מעט מחסומים טבעיים השומרים עליה מפלישת זרים – ייחרתו לעד החוויות המחרידות של כיבוש ברוטלי. ולכן תהיה מדינתם, לפי התחזית של מקינדר, רדופה לנצח בצורך להתפשט ולכבוש עוד שטחים אשר אולי יגנו עליה מפני פולשים עתידיים.

התגליות הטכנולוגיות החשובות ביותר בתקופה הקולומביאנית הקשורות לטריטוריה, כותב מקינדר, רק חיזקו את העובדות האכזריות שבטבור אופייה של הגיאוגרפיה. בימי הביניים היו עמי אירופה מוגבלים לקרקע ולטופוגרפיה שלה, אבל כאשר התגלו נתיבי הים להודו, מסביב לכף התקווה הגדולה, לפתע נפתחה לפניהם הגישה לערכות שבדרום אסיה. כאשר תושבי מערב אירופה מילאו את האוקיינוסים בציי האוניות שלהם, בד בבד התפשטו הרוסים לשטחי קרקע בהיקפים דומים. הם חשפו עצמם מהיערות הצפוניים כדי לפקח בעזרת הקוזקים על האיכרים שנשלחו בכוח הזרוע לגדל חיטה בערבותיה הדרומיות של רוסיה. בשביל מקינדר, זה אך סיפור ישן נושן וידוע מראש שחזר על עצמו: הסיפור של אירופה נגד רוסיה הוא למעשה סיפור קדום של כוח ימי ליברלי (כמו אתונה וונציה) כנגד כוח יבשתי מהפכני הנאבק בקדמה (כמו ספרטה ופרוסיה). בעיניו, הים, מעבר לכך שהוא מעניק השפעה קוסמופוליטית, גם פותח גישה לנמלים רחוקים המקנים את תחושת הביטחון שמחסומים לא פגיעים מסוגלים להעניק, ורק בתחושה זו דמוקרטיה יכולה להכות שורשים.

יתרה מזו, הופעת מנוע הקיטור ופתיחתה של תעלת סואץ במאה ה-19,

העצימו, לדעת מקינדר, את המוביליות של הכוח הימי האירופי סביב חופי דרום אסיה וחיזקו עוד יותר את הגורל הידוע מראש הטמון בגישה הגיאוגרפית. בעלי הכוח הימי הצליחו לזרוע את הדעות הדמוקרטיות בכל אשר פנו. אבל באותה עת ממש היתה לרכבות השפעה מכרעת גם על גורל מזרח אירופה וגם על כוח התנועה היבשתי בלב האזורים המיושבים של אירואסיה. לכן הוא הגיע למסקנה שזה אך טבעי שכפי שהמונגולים התדפקו והצליחו לפרוץ את שערי האזורים שהקיפו את שטחי אירואסיה בגלל כוח התנועה של הסוסים במאות הקודמות, כך תמלא רוסיה של המאה ה-20 תפקיד דומה של כובש בגלל כוח התנועה של מסילות הברזל שיתווסף לה. אופי המשתנים הטופוגרפיים קבוע יותר מהמשתנים האנושיים, ואין צריך לומר שקל יותר למדוד אותם.

הדטרמיניזם הזה של מקינדר הכין את מי שהיה נכון להקשיב לו לעלייתה של בריה"מ למעמד של מעצמת-על הכוללת שטחי השפעה רחבים וגם למלחמות העולם של המאה ה-20. שנים רבות אחרי מקינדר, הסביר ההיסטוריון פול קנדי²¹ שלמעשה הסכסוכים של המאה ה-20 לא היו אלא על אזורי השוליים של אירואסיה, הנפרשים ממזרח אירופה עד להרי ההימלאיה, ושהנגזרת של הגישה הגיאוגרפית היא שעיצבה את אסטרטגיית הבלימה של ארה"ב במלחמה הקרה נגד בריה"מ וגרורותיה. זו נסמכה בעיקר על בסיסים שהיו פרושים לאורך חופי המזרח התיכון והאוקיינוס ההודי. אפשר לראות במתח השורר בינה לבין רוסיה ובהקרנת הכוח של ארה"ב לתוך עיראק ואפגניסטן, על גורלם הפוליטי של מרכז אסיה והרי הקווקז בסוף העשור הראשון למאה ה-21, עוד חיזוק לתיאוריה של מקינדר.

נראה כי התבונה שבדטרמיניזם הגיאוגרפי נפרשת על לא פחות ממאה שנות היסטוריה של התקופה החדשה, ולו רק משום שהיא הוכיחה כי המאבקים העמוקים של המין האנושי אינם על רעיונות אלא על שליטה טריטוריאלית. ליבת הטריטוריה הזו לפי מקינדר היא אירואסיה. מובן שלאידאולוגיות יש חשיבות רבה בהיסטוריית העמים, והן גם נוטות להתפשט על פני שטחים גיאוגרפיים, אלא שיש היגיון גיאוגרפי מסוים אשר מכתוב אילו מהן יכו שורשים עמוקים יותר והיכן. הקומוניזם, למשל, הכה שורשים חזקים בעיקר במזרח אירופה, במונגוליה, בסין ובצפון קוריאה. הפשיזם הקלאסי הכה שורשים בעיקר באירופה ואילו הליברליזם הפוליטי – בעיקר בארה"ב ובבריטניה. שתי אלה הן כידוע אומות השוכנות באיים ואת כוחן הימי פיתחו לשם הגנה.

המאבקים העמוקים של המין האנושי אינם על רעיונות אלא על שליטה טריטוריאלית

אין ספק שקל לשנוא דטרמיניזם שכזה, אבל קשה ובייחוד אסור להתעלם ממנו בבואנו לבחון את הצפוי להתרחש במאה ה-21. אני מסכים כי הגישה הזו יכולה להרגיז מאוד אנשים רבים, בעיקר בתחילת המאה ה-21. לכן אני מבקש עוד קצת סבלנות מהקורא לפני שהוא פורץ בשצף קצף כנגד הכיוון שאליו אני חותר. אני מבקש לקחת שיטת מחקר אחת שהרציונל שלה מבוסס על הגישה הגיאוגרפית ולנסות לבחון בעזרתה את ההיסטוריה העתידית של הכוחות המתמודדים על אירואסיה. אני מקווה שאורך הרוח ישתלם כאשר אבחן בעזרתה את הכוחות הפועלים באזור של מדינת ישראל ושאוכל להסיק מה ילד יום גם עבודה.